

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN MÜSLÜMANLARI İSKÂN POLİTİKASI (1913-1918)

Yazar: Fuat Dünder, (İstanbul: İletişim Yayınları,
Ocak 2001, 284 sayfadır.)

Kitap Değerlendirmesi

Meryem Sezgin*

Makale Geliş: 14.11.2021
Makale Kabul: 14.12.2021

Fuat Dünder'in yüksek lisans tezi olan "İttihat ve Terakki'nin Müslümanları iskân politikası" isimli kitap,¹ İttihat ve Terakki'nin tam iktidar olduğu dönemde, Anadolu'nun Müslümanlaşması ve

---

* Araştırma Görevlisi, Yakın Doğu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Lefkoşa, KKTC, meryem.sezgin@neu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5756-4195.

Atıf için; Sezgin, Meryem. "İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 7, sy. 2 (2021): 439-446.

¹ Fuat Dünder, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası: 1913-1918* (İstanbul: İletişim Yay., 2001).

Türkleşmesi ideolojisi doğrultusunda uygulanan göç ve iskân politikalarını incelemektedir. Arap, Arnavut, Boşnak, Çingene, Çerkez, Gürcü, Kürt, Laz ve Türk etnik kökenli Müslüman halkların nasıl bir politika doğrultusunda iskân edildiği ve mezkûr cemiyetin karşılaştığı muhacir ve mülteci sorunlarını hangi yollarla çözmeye çalıştığı, bu kitabın iki temel mevzusudur. Nüfusun üçte birinin yerlerinin değiştirildiği ve birbirine karıştırılarak tek bir pota altında eritmeye çalışıldığı bu dönemin sosyo-ekonomik yapısını ve toplumsal ruh halini, birincil kaynak niteliğindeki arşiv belgelerine dayanarak aydınlatmaya çalışan yazar; daha çok şifreli telgraflara başvurmuştur. Tüm bunlarla birlikte yazar çalışmasının, tehcir ve soykırım ekseninde yapılan tartışmalara yeni bir bakış açısı getireceğini ve tehcirin tek bir kimlik için düzenlenmiş bir komplo olmayıp genel bir politikanın parçası olduğunu iddia etmektedir.

Kitabını iki ayırmda ele alan yazar, ilk ayırmda İttihat ve Terakki'yi ve cemiyetin iskân politikasını ele almaktadır. Bu politikanın anlaşılması için yazar ayırımın birinci bölümünde dönemin siyasi havasını, cemiyetin kuruluşunu, yapısını ve geçirmiş olduğu ideolojik dönüşümünü ele almaktadır. İkinci bölümde ise Osmanlı'nın kuruluşundan İttihat ve Terakki dönemine kadar olan süreçteki sevk ve iskân politikaları ele alınmaktadır. Bu süreci, çoğu tarihçi gibi klasik dönemlendirmeyi esas alarak anlatan yazarın -her ne kadar objektif bir çalışma sunmak için azami gayret gösterse de- Osmanlı araştırmalarında temel problemimiz olan "ilerilik-gerilik" kavramlarına takıldığını görmekteyiz.

Yazarın kuruluş ve genişleme devri olarak ele aldığı süreçte, fetihlerle birlikte Osmanlı'nın uyguladığı dışa dönük iskân

politikasından bahsedilmekteyken; duraklama ve gerileme devri olarak ele alınan süreçte, mevzi kayıplarının bir sonucu olarak muhacirlerin içe dönük iskanından bahsedilmektedir. Muhacir ve mülteci kavramları –daha çok muhacir kavramı- gerek bu bölümde gerek kitabın ilerleyen bölümlerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu kavramlar arasındaki fark, kitabın sonlarına doğru (ikinci ayırımın ikinci bölümünde, 227. sayfada) açıklanmaktadır. Yazarın ifadesine göre, dönemin mebuslarında dahi kafa karışıklığına sebep olan bu kavramların, daha evvel açıklanması daha uygun olabilirdi. Yine bu kısımda Abdülhamit Han'ın hatıra defterine yapılan bir atıf ile karşılaşmaktayız. Sıhhatine dair üzerinde çokça tartışmaların bulunduğu bu kitaptan yapılacak bir alıntının Abdülhamit Han'ın kendi cümleleriymiş gibi aktarılmasındansa, bu cümlelerin Abdülhamit Han'a nispetinde birtakım tartışmaların olduğunun belirtilmesi daha uygun olabilirdi.

Osmanlı'nın genel iskân politikası anlatıldıktan sonra İttihat ve Terakki'nin sevk ve iskân politikasına geçilmektedir. Her bir milletin nereye, nasıl, ne zaman sevk ve iskân edildiği, milliyet esasına dayanarak ayrı başlıklar altında mütalaa edilmeden önce; bugün de sıkça anılan tehcir ve mübadele gibi meselelere değinilmekte ve bu mevzular ayrı başlıklar altında ele alınmaktadır. Yine bu bölümde celp politikası, göçebelerin iskanı, dönemin parti ve cemiyetlerinin mezkur politika ve uygulamalara olan yaklaşımı, konuyla ilgili dönemin meclisinde vuku bulan tartışmalar, İttihat ve Terakki'nin geçirdiği ideolojik dönüşüm doğrultusunda yerleşim yerlerinin isimlerini Türkçeleştirmek için girişilen çaba, iskanın daha bilimsel yollarla yürütülmesi gerektiği düşüncesi ile yapılan nüfus sayımları ve

memleketlerinden çıkarılan gayrimüslimlerin Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşını kaybedip yabancı devletlerin baskısına maruz kalmasıyla tekrar kendi mahallerine dönüşleri konu alınmaktadır. Cemiyetin başarılı bir politika yürüttüğünü düşünen yazarın (kitabın sonuç bölümünde dile getirilmiştir) "İskân politikası" altında ele aldığı başlıkları; gayrimüslimlerin yerlerinden edilmesi ile başlatıp tekrar yerlerine iadeleri ile bitirmesi ilginçtir. Bununla birlikte bu ilginçlik içerikteki klasifikasyondan dolayı değil, vakıada da sürecin bu şekilde seyretmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim tam iktidar olduğu dönemin başlarında tehcir ve celp yoluna giden İttihat ve Terakki, yaklaşık beş yıl gibi bir süre sonra, sürecin başında celp ettiği gayrimüslimleri yeniden yerlerine iade etmek zorunda kalmış ve bu da zaten hali hazırda bir göç ve iskân izdihamı yaşanan dönemin karmaşık atmosferinde birçok yeni sorunu beraberinde getirmiştir. Misal; gayrimüslimlerden geriye kalan mülk ve arazilere yerleştirilen müslüman muhacirlerin, daha sonra bu mesken ve arazilerden çıkmaya zorlanması ve bu sırada muhacirlere yeni mesken bulunmaması gibi... Muhacirlerin çektiği bu mağduriyetlerin yanı sıra gayrimüslimlerin geridönüş masraflarını devletin karşılaması ve tazminat ödemek zorunda kalması da ekonomik buhran yaşayan dönemin devleti için büyük bir problemdi. Kitapta – "emvali metruke" meselesi hariç olmak üzere- bu problemler, yeri geldiğinde yüzeysel bir şekilde sadece zikredilmektedir. "Emvali metruke" meselesi ise ayrı bir başlık altında ele alınmaktadır. Fakat bu mevzu etrafında mağdur olan müslüman muhacirlerin akıbetine dair bilgi verilmemektedir.

Kitabın ana hatlarından birini oluşturan mislûmanların sevk ve iskanı meselesi yine bu bölüm altında ve tafsilatlı bir şekilde

incelenmektedir. Araplar, Arnavutlar, Boşnaklar, Çingenerler, Çerkezler, Gürcüler, Kürtler, Lazlar, Müslüman Ermeniler, Müslüman esirler ve Türklerin nereden geldiklerine, nereye sevk edileceklerine, nerelerin toplanma merkezi olup nerelerin iskân mahalli olduğuna, kısmen nüfus kayıt işlemlerine, gittikleri yerlerde ne sıkıntılar yaşadıklarına, hangi tertip ile –toplu mu yoksa müteferrikan mı yerleştirilmiş oldukları gibi meselelere değinilmektedir. Kitabın diğer bölümlerinde olduğu gibi bu bölümde de çokça arşiv belgesi kullanıldığını görmekteyiz. Tamim, kanunname, talimatname gibi birincil kaynakların yer aldığı belgeler arasında en çok şifreli telgrafların kullanıldığını görmekteyiz. Bununla birlikte mevzubahis milletler arasında Araplar, Arnavutlar, Kürtler ve Türklere ayrılan kısmın Çingenerler, Çerkezler, Gürcüler, Lazlar ve Müslüman Ermenilere nazaran daha uzun incelendiğini görmekteyiz. Bu farklılığın sebebi, mezkûr milletlerden Osmanlı topraklarına iskân edilen her bir halkın farklı nüfus miktarından dolayı karşılaşılabilecek problemlerin çokluğu veya azlığı olabileceği gibi; her bir milletin iskanına dair yazarın elinde bulunan belgelerin miktarı da bir etken olabilir. Tüm bunların yanında bugün Türkiye’de azımsanamayacak bir nüfusu teşkil eden Zazalardan hiç söz edilmemiş olması ilginçtir. Bu durum sıklıkla rastlanılan bir zan olan, Zazaların, Kürtlerin bir kolu olduğu düşüncesinden kaynaklanabilir. Yazarın mültecilerle alakalı olarak İran Kürtlerinden bahsetmesi bu ihtimali destekler niteliktedir. Bununla birlikte günümüzde de sıkça karşılaştığımız mezkûr zannın, İttihat ve Terakki’den devralınmış olması ihtimal dahilindedir. Çünkü İttihat ve Terakki’nin tam iktidar olduğu dönem aralığındaki arşiv belgelerinde basit bir katalog taraması yaptığımızda, Zazalara dair sadece iki belge

çıkarken²; Osmanlı'nın diğer dönemlerine ait belgeleri aradığımızda “Zaza” ifadesi kullanılarak kökeni belirtilen kişilerle³, taifelerle⁴, aşiretlerle⁵ ilgili belgeler ve Zaza lisanı ile ilgili bir belge⁶ görmekteyiz. Yine de “Zaza” ifadesiyle arşive kayıtlı belgeler, diğer etnisite isimleri ile kayıtlı belgelere nazaran çok azdır.⁷ Bu durum mezkûr zannın İttihat ve Terakki döneminin öncesine uzanabileceği ihtimalini de akıllara getirmektedir.

Kitabın ikinci ayrımını ise muhacir ve mülteci işlerine dair meseleler oluşturmaktadır. Bölümün başlangıcında muhacir ve mülteci kavramlarının, dönemin mebusları tarafından bile tam olarak anlaşılmadığı ve bu yüzden ayan meclisinde bu iki kavramın ne olduğunun tartışıldığı görülmektedir. Yine bu karışıklık dönemin belgelerine de yansımıştır. Talat Bey'in çektiği şifreli telgraflarda böyle bir karışıklık olmamasına karşın diğer devlet yazışmalarda bu iki kavramın bazen birbirini yerine kullanılmış olduğu görülmektedir. Bu

² Bahsi geçen belgeler birbirinin devamı niteliğindedir ve aynı kişi hakkındadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Harbiye (İ.HB), 173, 26.; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 4370, 327713.

³ Misalen; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d), 32, 86.

⁴ Misalen; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d), 17, 19.

⁵ Misalen; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 701, 13.

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF.MKT), 662, 20.

⁷ Dönem aralığının Osmanlı'nın kuruluşu ile başlayıp İttihat ve Terakki'nin tam iktidar olduğu sene ile bittiği bir süreci kabaca taradığımızda; “Zaza” ifadesinin geçtiği 95 belge bulmaktayız -ki bunların sadece 51 tanesinde “Zaza” ifadesi bir etnisiteyi belirtmek için kullanılmaktadır. Oysa aynı dönem aralığında “Gürcü” ifadesinin geçtiği 2258, “Arnavut” ifadesinin geçtiği 4952, “Çerkes” ifadesinin geçtiği 8026, “Kürt” ifadesinin geçtiği 3377 belge çıkmaktadır. Tüm bunlarla birlikte mezkur milletleri ifade etmek için kullanılan farklı yazımları, bu sayıların içine dahil etmediğimiz altını çizmek isteriz. (“Arnavud”, “Çerkez”, “Kürd”, “Kurdî”, “Dımlı” vb.)

bölümde bu iki kavramın neyi ifade ettikleri kısaca anlatıldıktan sonra sevk ve iskân sırasında muhacir ve mültecilerin karşılaşmış olduğu problemleri devletin ne şekilde çözmeye çalıştığı yine arşiv belgelerine dayanılarak aktarılmaktadır. İaşe yardımı, Arazi yardımı, geçim araçları yardımı ve yetim çocuklara yapılan yardımlar ayrı bir başlık altında mütalaa edilirken; vergi muafiyeti ve askerlik muafiyeti ayrı bir başlık altında mütalaa edilmektedir. Bunlarla birlikte yine bu bölümde “Muhacirler İçin Yapılan Diğer Çalışmalar” başlığı altında birbirinden farklı konulara kısa bir şekilde değinilmiştir. Son kısımda ise muhacirlerden ayrı değerlendirilen mültecilerin sayısı, iadesi, iaşe yardımı, kabilelerin tertibi ve sevkleri, kayıt edildikleri geçici nüfus defterleri gibi muamelelere değinilmiştir.

Osmanlı tarihine dair çalışmalarının daha çok ikincil kaynaklara dayanılarak ve ideolojik kaygılar güdülerek hazırlandığı asrımızda, Fuat Dündar'ın bu çalışması birincil kaynakların kullanımı ve verilerin objektif olarak sunulmaya çalışılmasından dolayı gayet verimli bir çalışmadır. Arşiv belgelerini çözümlenmekteki meşakkate rağmen yazarın bu kadar çok belge kullanmasının, bu çalışmaya duyulacak olan saygıyı daha da arttırdığını düşünmeyeyiz. Bazı belge ve meselelerde çokça tekröre düşülse de çalışmanın, mezkûr döneme ve bu dönemde vuku bulan olayların günümüze olan yansımalarına dair okuyucuya yeni bir pencere sunması ve bu pencereden mülhem yeni araştırmaları tetikleyecek nitelikte olması, çalışmanın önemini arttırmaktadır.

BEYANNAME

1. Finans/Teşvik: Yazar, çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedir.

2. Çıkar Çatışması: Yazar, çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

3. Etik Beyan: Yazar, bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedir. Ayrıca bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

TEŞEKKÜR

Yazar, Cem Kumuk ile Kafkasya Okumaları Atölyesi koordinatörleri Veysel Arıhan ve Gupse Demirağ'a teşekkürlerini sunar.

YAYINCI NOTU

Makalede ifade edilen tüm iddialar yalnızca yazar(lar)a aittir ve bu yazar(lar)ın bağlı kuruluşlarının veya yayıncının, editörlerin ve hakemlerin iddialarını temsil etmeyebilir.

Makalede değerlendirilebilecek herhangi bir ürün veya üreticisi tarafından ileri sürülebilecek herhangi bir iddianın onaylanması yayıncı tarafından garanti edilmemektedir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO). 4370, 327713.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d). 32, 86.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d). 17, 19.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). İrade Harbiye (İ.HB). 173, 26.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF.MKT). 662, 20.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e). 701, 13.

Dündar, Fuat. *İttihat ve Terakkinin Müslümanları İskân Politikası (1913 – 1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.